

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК [339:338.43-049.5:303.211](477:100)

DOI 10.30970/vir.2020.48.0.11048

ОКРЕМІ ПОКАЗНИКИ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В ГЛОБАЛЬНОМУ ВИМІРІ

Наталія Горін

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000, тел. +38(032)239-47-81,
e-mail: nataliya.horin@lnu.edu.ua*

Досліджено сучасний стан продовольчої безпеки України за окремими показниками, які застосовують у світовій практиці.

Визначено, що Україна має рівень продовольчої безпеки нижче середнього у глобальному рейтингу, причому цей показник щороку погіршується, отож у глобальному вимірі його можна оцінити як незадовільний. Акцентовано увагу на наявності проблем у продовольчому забезпеченні населення України з огляду на зростання загроз в агропродовольчій сфері.

Оцінено місце України у світі за показниками якості, достатності та доступності харчування та частки продовольчої товарної залежності.

Визначено, що за критерієм достатності харчування Україна не відстає від середнього показника ЄС, хоча й знаходиться нижче від рівня розвинених країн Західної Європи. Однак за фактичним рівнем споживання спостерігається недостатність майже за всіма продуктовими групами, а також незбалансованість харчування населення, перекося у бік певних товарно-продовольчих груп, що не забезпечує необхідні порогові критерії належного середньодобового раціону населення. Наголошено, що за критерієм доступності харчування Україна не досягає критичного значення у 60 % витрат зі середнього бюджету домогосподарства і належить до країн з доходами нижче середнього рівня, однак за достатньої кількості продовольства населення країни не може дозволити собі споживання життєво важливих продуктів харчування на достатньому життєво необхідному рівні, що негативно впливає на продовольчу безпеку держави.

Доведено, що хоча Україна є значним експортером продукції агропродовольчого сектору на світовому ринку і хоча щороку експорт цієї продукції зростає, однак наша держава належить до групи країн з високим рівнем залежності від товарного імпорту і низьким рівнем товарного експорту, що, безперечно, потребує перегляду пріоритетів політики зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією.

З огляду на негативну структуру вітчизняного агропродовольчого експорту зроблено висновки, що необхідним є терміновий перехід на нові ефективні методи управління загрозами продовольчій безпеці держави та визначення комплексного механізму реалізації забезпечення продовольчої безпеки України шляхом продуманої сільськогосподарської, зонішньоторговельної, інвестиційної, інноваційної, екологічної та інших політик.

Ключові слова: продовольча безпека; глобальна продовольча безпека; достатність харчування; доступність харчування; експорт агропродовольчої продукції.

Постановка проблеми. Економічна безпека зовнішньоекономічної діяльності, способи і методи її досягнення та підтримки на потрібному рівні визначаються існуючими на комерційному ринку загрозами і зумовленими ними ризиками суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Типові загрози національній економічній безпеці України можна поділити на внутрішні та зовнішні:

– в економічній сфері всередині країни (загрози внутрішньоекономічним відносинам);

– у зовнішньоекономічній сфері (загрози зовнішньоекономічним відносинам).

Національної безпеки України в економічній сфері можна досягти лише за умови нейтралізації внутрішніх і зовнішніх загроз розвитку як внутрішньоекономічних, так і зовнішньоекономічних відносин. Національну економічну безпеку України можна визначити як стан захищеності національних економічних інтересів, прогнозованості чинників, що загрожують цим інтересам, стабільності правового становища суб'єктів господарської діяльності та мінімізації шкоди, завданої державі дією несприятливих умов [8, с. 33].

Складовою національної та економічної безпеки держави є продовольча безпека, актуальність дослідження сучасного стану якої, а також викликів, їхніх причин та загроз посилюється необхідністю вирішення проблем продовольчої безпеки не лише на національному, а й на глобальному рівні. Саме розв'язання продовольчої проблеми – одна з глобальних цілей сталого розвитку ООН [4], які визначено на найближчі десятиліття.

Незважаючи на те, що прогрес у справі забезпечення глобальної продовольчої безпеки очевидний, неприпустимо велика кількість людей, як і раніше, потерпає від недостатньої кількості харчів, необхідних для активного і здорового життя. Кількість людей, які страждають від хронічного недоїдання, постійно збільшувалася, починаючи з 2015 р., і досягла 821 млн осіб 2018 р. [10, с. 16]. Відтак для досягнення мети забезпечення продовольчої безпеки на усіх її рівнях потрібні кардинальні зміни в глобальній системі продовольчого і сільськогосподарського виробництва, а також вироблення спільного комплексного та системного підходу країн світу до виробництва та розподілу продовольства, який забезпечуватиме справедливий та рівний доступ усього населення до продуктів харчування. Більше того, на продовольче забезпечення впливають також екологічні, політичні, військові та інші групи чинників.

Уряд нашої держави постійно звітує, що продовольча безпека країни є контрольованою і стабільною. Втім сучасні соціально-економічні проблеми у вітчизняній економіці дають підставу припустити погіршення ситуації із продовольчим забезпеченням населення.

Зазначимо, що для оцінки, аналізу і подальшої реалізації економічної, а, отже, й продовольчої безпеки як її складової, необхідно розуміти і вивчати їхній комплексний характер за допомогою низки показників.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Умови зменшення причин несприятливого розвитку зовнішньоекономічних зв'язків та загроз економічній безпеці держави досліджувало багато вітчизняних науковців, зокрема, Б. Губський, В. Геєць, Д. Лук'яненко, Є. Панченко, С. Панчишин, С. Соколенко та інші. Невід'ємною складовою економічної безпеки держави є її продовольча безпека. Шляхи вирішення проблем забезпечення продовольчої безпеки України подано у працях П. Саблука, П. Гайдуцького, С. Кваші та інших. Однак усе ще маловивченим залишається питання зменшення загроз продовольчій безпеці держави на глобальному рівні.

Формулювання завдань та цілей статті. Головними завданнями статті є оцінка та аналіз продовольчих проблем нашої держави за допомогою низки показників з метою забезпечення продовольчої безпеки України в глобалізованому світовому співтоваристві.

Виклад основного матеріалу. За визначенням Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (ФАО), продовольча безпека існує у разі, якщо всі люди в усі часи мають фізичний і економічний доступ до достатньої кількості безпечної і поживної їжі, що відповідає їхнім дієтичним та харчовим вподобанням, для забезпечення активного і здорового життя [5]. За даними цієї ж організації, 2018 р. близько 821 млн жителів планети (дев'ята частина населення) відчували дефіцит продовольства.

В офіційному виданні «Методика розрахунку рівня економічної безпеки України» продовольчу безпеку визначено як такий рівень продовольчого забезпечення населення, який гарантує соціально-економічну та політичну стабільність у суспільстві, стійкий та якісний розвиток нації, сім'ї, особи, а також сталий економічний розвиток держави [1].

За глобальним індексом продовольчої безпеки (*Global Food Security Index, GFSI*) Україна 2018 р. посіла 63 місце (55,7 бала) зі 113-ти країн, за якими проводилось дослідження [9], що погіршило її позиції на 10 пунктів, порівняно з 2015 р., у цьому списку вона опинилась між В'єтнамом і Мароко. Лідерами із забезпечення продовольчої безпеки стали Сінгапур (1 місце; 85,9 бала), Ірландія (2 місце; 85,5 бала), Велика Британія (3 місце; 85 балів), США (4 місце; 85 балів) та Нідерланди (5 місце; 84,7 бала). Такий спад у рейтингу всього за чотири роки засвідчує необхідність пошуку ефективних інструментів реалізації політики забезпечення продовольчої безпеки на національному рівні.

Підтверджує наявність продовольчих проблем у нашій державі і звіт ООН про стан глобальної продовольчої безпеки 2018 р., в якому Україну класифікують як країну з продовольчою кризою [10, с. 184]. Зазначено, що

протягом 2011–2017 рр. вона пережила два економічні спади та сповільнення економічного зростання.

За даними ФАО, 2018 р. в Україні кількість населення, яке недоїдає, становила 1,5 млн осіб [10, с. 94]. Причому Україна – єдина серед країн Східної Європи, яка увійшла в цей список поруч з Єменом, Сальвадором, Гаїті, Гондурасом, Іраком, Палестиною, Йорданією та іншими. Крім того, частка осіб, які недоїдають протягом останнього десятиліття, збільшилася і протягом 2016–2018 рр. становила 3,4 % від загальної кількості населення (табл. 1).

Таблиця 1

Окремі показники якості харчування населення

Показник	Кількість, млн осіб		Частка у загальному обсязі населення, %	
	2014–2016 рр.	2016–2018 рр.	2004–2006 рр.	2016–2018 рр.
Кількість осіб, які недоїдають	–	1,5	< 2,5	3,4
Кількість осіб, які страждають від шкідливої їжі	0,8	0,8	1,8	1,8
Кількість дорослих осіб (старше 18 років) із зайвою вагою	9,1	9,5	24,1	26,1
Кількість жінок репродуктивного віку (15–49 років), хворих на анемію	2,4	2,5	21,3	23,5
Кількість немовлят (0–5-місячного віку) виключно на грудному годуванні	0,1	–	19,7	–
Кількість новонароджених із недостатньою вагою	< 0,1	< 0,1	5,4	5,6

Джерело: Складено автором на основі [10, с. 130–145]

Показники у таблиці 1 засвідчують, що з кожним роком ситуація з якістю харчування населення погіршується: зростає кількість осіб з проблемами зайвої ваги і з недостатньою вагою, причому збільшується кількість новонароджених з цією проблемою.

На незадовільний стан продовольчої безпеки України вказує також аналіз низки основних індикаторів, що визначають стан фактичного споживання продовольства населенням країни, порівняно з конкретними пороговими критеріями, значення яких подане в офіційних урядових документах [1]. Одним з показників продовольчої безпеки держави є показник поширеності недоїдання, тобто оцінка частки населення, звичне споживання їжі якого є недостатнім для забезпечення рівня дієтичної енергії, необхідної для нормального активного та здорового життя. На жаль, кореляція між показниками крайньої бідності та поширеності недоїдання показує, що Україна належить до країн нижче

середнього рівня і потрапляє в одну групу з Тунісом, Таджикистаном, С'єрра-Леоне, Нігером, М'янмою та Мозамбіком [10, с. 150].

Якщо проаналізувати фактичне споживання основних продуктів харчування населенням України, то бачимо, що майже за всіма продуктовими групами, окрім жирів рослинного походження, воно було нижчим від визначеної раціональної норми для дорослої особи (табл. 2), що засвідчує негативні тенденції у продовольчому забезпеченні населення країни.

Таблиця 2

Розрахунок індикатора достатності споживання продуктів харчування

Види продуктів харчування та одиниці виміру	Раціональна норма споживання на особу за рік	Фактичне споживання					Індикатор достатності споживання				
		2014	2015	2016	2017	2018	2014	2015	2016	2017	2018
М'ясо і м'ясопродукти, кг	80	54,1	50,9	51,4	51,7	58,8	0,68	0,64	0,64	0,65	0,74
Молоко і молочні продукти, кг	380	222,8	209,9	209,5	200	229,2	0,59	0,55	0,55	0,53	0,60
Яйця, шт.	290	310,0	280,0	267	273	228	1,07	0,97	0,92	0,94	0,79
Риба і рибопродукти, кг	20	11,1	8,6	9,6	10,8	16,8	0,56	0,43	0,48	0,54	0,84
Цукор, кг	38	36,3	35,7	33,3	30,4	32,4	0,96	0,94	0,88	0,80	0,85
Олія та інші рослинні жири, кг	13	13,1	12,3	11,7	11,7	18	1,01	0,95	0,90	0,90	1,38
Картопля, кг	124	141,0	137,5	139,8	143,4	75,6	1,14	1,11	1,13	1,16	0,61
Овочі та баштанні продовольчі культури, кг	161	163,2	160,8	163,7	159,7	106,8	1,01	1,00	1,02	0,99	0,66
Фрукти, ягоди та виноград, кг	90	52,3	50,9	49,7	52,8	45,6	0,58	0,57	0,55	0,59	0,51
Хліб і хлібні продукти, кг	101	108,5	103,2	101	100,8	99,6	1,07	1,02	1,00	1,00	0,99

Джерело: [2, с. 61]

Продуктів тваринного походження (м'яса, молока та молочних продуктів, яєць) та овочів населення споживає на понад чверть, а фруктів – майже на половину менше від норми, що засвідчує незбалансованість раціону харчування. Можна зробити висновок, що основний раціон пересічного українця складається з картоплі та хліба і хлібобулочних виробів, а частка продуктів тваринного походження становить лише 29 %. В середньому по ЄС вона така сама (рис. 1), проте індикатори достатності споживання перевищують норму і середньодобова калорійність раціону майже на чверть вища, хоча й коливається залежно від

країни-члена. Зазначимо, що серед країн-членів ЄС лише Кіпр має показники, нижчі від України.

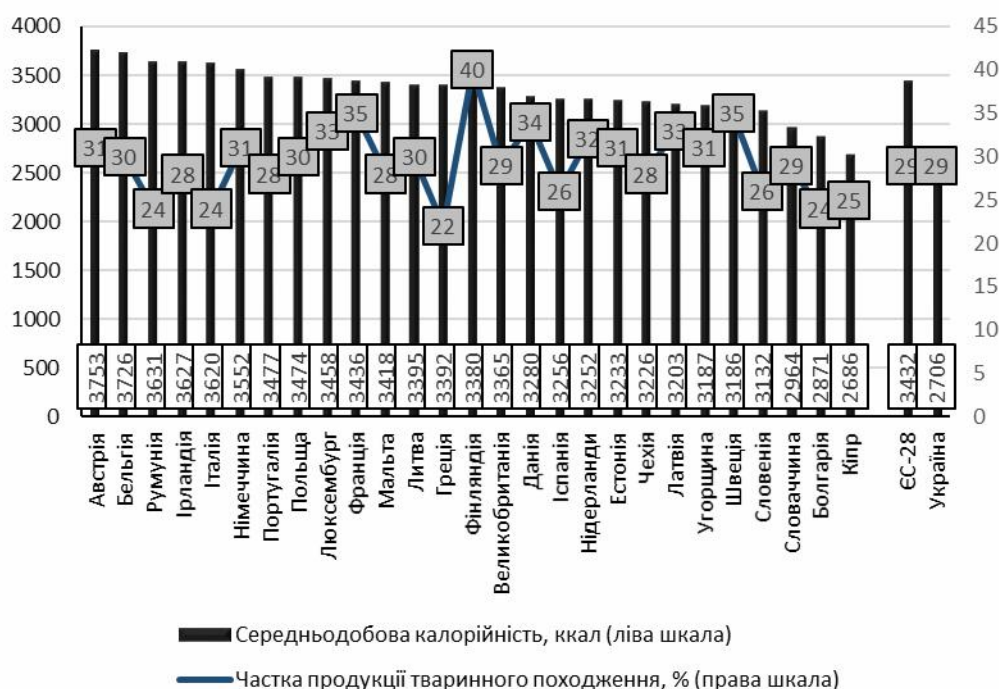

Рис. 1. Порівняння калорійності добового раціону харчування в країнах ЄС та Україні (складено за [7])

За критерієм доступності харчування, який у світовій практиці вимірюють витратами домогосподарств на продовольство, 2018 р. Україна, за підрахунками ФАО [10, с. 168], належала до групи країн з доходом нижче середнього рівня, і розташована поруч з такими країнами, як Туніс, Сирія, Узбекистан, Вануату, В'єтнам та інші. За даними Державної служби статистики України, частка витрат на продукти харчування та безалкогольні напої у структурі сукупних витрат домогосподарств становила: 2000 р. – 83 %; 2012 р. – 46 %; 2014 р. – 51,9 %; 2016 р. – 49,8 %; 2018 р. – 47,7 % [3], за критичного рівня цього показника – понад 60 % середнього бюджету домогосподарства.

У забезпеченні продовольчої безпеки одну з ключових ролей відіграє аграрний сектор економіки країни. У вітчизняній економіці він посідає чільні позиції у структурі ВВП. Україна має значні можливості для розвитку аграрного сектору, перетворення його у високоефективний, експортоорієнтований сектор економіки, забезпечення продовольчої безпеки держави. За даними Державної служби статистики України [3], експорт продукції агропродовольчого сектору щороку зростає і 2018 року досяг позначки у 18,8 млрд дол. США, що становить 39,8 % у структурі загального експорту України, отож країна посідає за цим показником перше місце, порівняно з експортом інших товарів.

Вирішальним для зростання експорту агропродовольчої продукції стало збільшення обсягів поставок до двох ключових регіонів – Азії та ЄС у зв'язку з відкриттям їхніх ринків. Зокрема, 2018 року частка азійських країн в українському агропродовольчому експорті становила 42,6 %, а обсяг поставленої продукції зріс майже на 4 %, порівняно з 2017 р., та становив майже 8 млрд дол. США.

На зростання експортних поставок агропродовольчої продукції до країн-членів ЄС значно вплинула Угода про асоціацію з ЄС, насамперед діюча в її рамках зона вільної торгівлі України з ЄС. Відтак Україна експортувала до цього регіону агропродовольчої продукції на суму 6,6 млрд дол. США (для порівняння, 2017 р. – майже на 5,8 млрд дол. США). Частка ЄС в експорті агропродовольчої продукції становила 33,5 %.

Варто наголосити на зростанні на 10,3 % експорту агропродовольчої продукції до країн СНД, адже з 2014 р. спостерігалось зниження вартісних обсягів поставок до цих країн, а також зменшення їхньої частки у загальному обсязі експорту агропродовольчої продукції (за ці роки Україна втратила ринок РФ). Проте 2018 р. зростання експорту відбулося внаслідок виходу України на ринкові ніші інших країн СНД, зокрема Казахстану.

Основними споживачами українського агропродовольчого експорту 2018 р. були Китай (1,17 млрд дол. США), Нідерланди (1,16 млрд дол. США), Іспанія (1,04 млрд дол. США), Єгипет (889 млн дол. США), Туреччина (801 млн дол. США), Італія (738 млн дол. США), Німеччина (667 млн дол. США), Польща (657 млн дол. США) та Саудівська Аравія (589 млн дол. США), які разом сформували для вітчизняних експортерів агропродовольства понад 50 % валютних надходжень.

Ці показники засвідчують, що Україна може і повинна повернути собі статус провідного світового експортера сільськогосподарської продукції. Нині, коли аграрний сектор практично повністю забезпечує потреби внутрішніх споживачів у продукції (за винятком лише деяких товарів), нарощування експорту стає важливим шляхом розширення виробництва, створення робочих місць, збільшення податкових надходжень для проведення соціальної політики. Звичайно, водночас варто враховувати необхідність розвитку галузей, за рахунок яких зростатиме і експорт переробленої продукції, оскільки у товарній структурі експорту агропродовольчої продукції сьогодні переважають сировинні товари та товари з низьким ступенем переробки та/чи обробки – зернові культури, олія, насіння олійних культур, макуха, м'ясо та субпродукти, на які 2018 р. припадало близько 81 % вартісного обсягу експорту.

Однак обсяги виробництва та експорту продукції аграрного сектору не є індикаторами продовольчої безпеки держави, її визначає показник частки продовольчої товарної залежності, тобто залежності від доходів від експорту сировинних (необроблених) товарів та/або залежності від сировинного імпорту. Зокрема, товарно-експортна залежність визначається як співвідношення вартості експорту сировинних товарів, які класифікують відповідно до Стандартної міжнародної торговельної класифікації ООН (*Standard International Trade*

Classification (SITC)), до вартості загального товарного експорту. До згаданих сировинних товарів належать сільськогосподарська продукція, корисні копалини, руди та метали, нафта – тобто товари, які потрапляють у групи SITC 0 + 1 + 2 + 3 + 4 + 68 + 667 + 971.

За цим показником Україну зачислено до групи країн з високим рівнем залежності від товарного імпорту і низьким рівнем товарного експорту [10, с. 184]. Як зазначає Б. Пасхавер, у своїй імпортній продовольчій політиці Україна має прагнути досягти такої ситуації, коли вітчизняному споживачеві будуть доступні найкращі продовольчі продукти з усього світу. Тим не менше, на його думку, зростати повинен неконкурентний імпорт [6, с. 9–10]. Зазначимо, що щорічне нарощування експорту сільськогосподарської продукції без урахування інтересів мешканців країни, зменшення купівельної спроможності населення за одночасного зростання цін на продукти харчування спричиняє погіршення продовольчої ситуації на внутрішньому ринку та підвищення загроз продовольчій безпеці держави.

Висновки. З проведеного аналізу випливає, що стан продовольчої безпеки України щороку погіршується і у глобальному вимірі його можна оцінити як незадовільний. Глобальний індекс продовольчої безпеки відображає позицію нижче середнього рівня у рейтингу і наявність проблем у забезпеченні продовольством та необхідність формування комплексного підходу на державному рівні щодо мінімізації та уникнення загроз продовольчій безпеці.

За критерієм достатності харчування, яке визначається енергетичною цінністю продуктів споживання і в середньому на добу повинно становити не менше 2,5 тис. ккал на душу населення, Україна не відстає від середнього показника ЄС, проте знаходиться нижче від рівня розвинених країн Західної Європи. Однак за фактичним рівнем споживання спостерігається недостатність майже за всіма продуктовими групами, незбалансованість харчування населення, його перекіс у бік одноманітного харчування, здебільшого, картоплею та борошняними виробами, а також значна нестача у раціоні м'ясо-молочних продуктів, фруктів та овочів.

За критерієм доступності харчування Україна належить до країн з доходами нижче середнього рівня і не досягає критичного значення у 60 % витрат зі середнього бюджету домогосподарства, за яким країну вважатимуть бідною і який становить загрозу продовольчій безпеці. Однак за достатньої кількості продовольства населення країни усе ж не може дозволити собі споживання життєво важливих продуктів харчування на життєво необхідному рівні.

Отже, незважаючи на щорічне зростання експорту продукції аграрного сектору економіки України, нашу державу зачислено до групи країн з високим рівнем залежності від товарного імпорту і низьким рівнем товарного експорту, що, безперечно, потребує перегляду пріоритетів політики зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738.
2. *Мостова А. Д.* Сучасний стан продовольчої безпеки України та методичні підходи до його оцінки / А. Д. Мостова // Причорноморські економічні студії. — 2019. — № 43. — С. 59–68 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://bses.in.ua/journals/2019/43_2019/11.pdf.
3. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.un.org/en/sections/issues-depth/food/index.html>.
5. Офіційний сайт Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.fao.org/state-of-food-security-nutrition/en>.
6. *Пасхавер Б. Й.* Сучасний стан продовольчої безпеки / Б. Й. Пасхавер // Економіка АПК. — 2014. — № 4. — С. 5–12.
7. Продовольча безпека в Україні у 2018 році. Огляд основних індикаторів [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://edclub.com.ua/analityka/prodovolcha-bezpeka-v-ukrayini-u-2018-roci-oglyad-osnovnyh-indyktoriv>.
8. *Хахулін В.* Проблеми правового забезпечення безпеки України в зовнішньоекономічній діяльності / В. Хахулін, В. Кравченко, В. Малига // Підприємництво. Господарство. Право. — 1998. — № 8. — С. 31–36.
9. Global Food Security Index [Electronic resource]. — Mode of access : <https://foodsecurityindex.eiu.com/Index>.
10. The State of Food Security and Nutrition of the World: Safeguarding against Economic Slowdowns and Downturns. — FAO: Rome, 2019. — 239 p. [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.fao.org/3/ca5162en/ca5162en.pdf>.

Стаття надійшла до редколегії 30.08.2019

Прийнята до друку 10.09.2019

FOOD SECURITY INDICATORS OF UKRAINE IN GLOBAL DIMENSION

Nataliya Horin

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000, tel. +38(032) 239-47-81,
e-mail: nataliya.horin@lnu.edu.ua*

The paper attempts to investigate the current state of Ukraine's food security according to some indicators used in the world practice.

It is determined that Ukraine has a level below the average in the global rating of food security. Therefore, this indicator is deteriorating annually, and in the global dimension may be rated rather unsatisfactory. The availability of problems in the food supply of the population of Ukraine in view of the growing threats in the agri-food sector is emphasized.

The author analyzed Ukraine's position in the world rankings by the indicators of quality, adequacy and availability of food and its share of food commodity dependence.

It is determined that Ukraine does not lag behind the EU average by the criterion of food sufficiency, although it has the lower position in comparison with the developed countries of Western Europe. However, in terms of adequacy consumption, there is an insufficiency in almost all product groups, as well as an imbalance of nutrition of the population, which does not provide the necessary threshold criteria for a proper daily average diet. It is emphasized that according to the criterion of availability of food Ukraine does not reach the critical value of 60 % of expenditures from the average household budget and belongs to the countries with income below the average level. However, the population of the country

cannot afford to consume vital food at a sufficient vital level, which adversely affects the food security of the state.

We argued that although Ukraine was a significant exporter of agri-food products to the world market and although exports of these products have been increasing every year, our country belongs to the group of countries with high dependence on commodity imports and low level of commodity exports, which definitely needs to review the priorities of foreign trade policy of agricultural products.

It is concluded that in context of the negative structure of domestic agri-food exports, it is necessary to switch to new effective methods of managing the threats to food security of the state and to define a comprehensive mechanism for the implementation of food security of Ukraine through well-considered agricultural, foreign trade, investment, and ecological.

Key words: food security; global food security; food sufficiency; food availability; agricultural food exports.